

UDK:182.2

Jasur XUDOYAROV,
Samarqand davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
E-mail: xudoyarovjasur

SamDCHTI professori, f.f.d O.G 'aybullaev taqrizi asosida

TURON MADANIYATINING JAHON MADANIYATIDAGI O'RNI

Аннотация

Maqolada Turon madaniyatining jahon madaniyati kontekstidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Turon madaniy an'analari tarixi, ta'siri va zamonaviy ko'rinishlariga, boshqa madaniy tizimlar bilan o'zaro aloqasiga alohida e'tibor qaratilgan. Globallashuv sharoitida Turon madaniy merosini asrab-avaylash va o'rganish muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Turon madaniyati, jahon madaniyati, madaniy meros, madaniy tarqalish, globallashuv.

МЕСТО ТУРАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ В МИРОВОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация

В статье исследуется роль туранской культуры в контексте мировой культуры. Особое внимание уделяется истории, влиянию и современным проявлениям туранской культурной традиции, а также ее взаимодействию с другими культурными системами. Подчеркивается значимость сохранения и изучения туранского культурного наследия в условиях глобализации.

Ключевые слова: Туранская культура, мировая культура, культурное наследие, культурная диффузия, глобализация.

THE PLACE OF TURAN CULTURE IN WORLD CULTURE

Annotation

The article explores the role of Turanian culture in the context of world culture. Special attention is paid to the history, influence and modern manifestations of the Turanian cultural tradition, as well as its interaction with other cultural systems. The significance of preservation and study of Turanian cultural heritage in the conditions of globalization is emphasized.

Key words: Turanian culture, world culture, cultural heritage, cultural diffusion, globalization.

Kirish. Turon madaniyati O'rta Osiyoda vujudga kelgan, dunyoning turli mintaqalaridagi madaniyatlar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan noyob tarixiy-madaniy an'anadir. Uning geografik joylashuvi ko'chmanchi va o'troq madaniyat elementlarini sintez qiluvchi boy madaniy merosning shakllanishiga, shuningdek, turli tashqi ta'sirlarni qabul qilish va moslashtirishga xizmat qildi. Turon madaniyatining ta'siri til, etnik va diniy xususiyatlar bilan bir qatorda me'morchilik, san'at va adabiyotda ham namoyon bo'lib, jahon madaniyatida o'chmas iz qoldirgan.

Global madaniy aloqalarning rivojlanishi bilan Turon madaniyatining jahon merosiga qo'shgan hissasini tan olish va e'tirof etish ayniqsa muhimdir. U Sharq va G'arb o'rtasida ko'prik vazifasini o'taydi, turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqot va o'zaro tushunishga yordam beradi. Turon madaniyatining global miqyosdagi o'rni o'rganish nafaqat uning o'tmishi va buguni haqida muhim ilmiy bilimlar olish imkonini beradi, balki madaniy integratsiya va assimiylatsiyaning murakkab mexanizmlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Bu kontekst globallashuv sharoitida zamonaviy madaniy jarayonlarga ta'sir qilishda davom etayotgan, madaniy o'zaro ta'sir va madaniy xilma-xillikni saqlash yo'llari haqidagi g'oyalarni o'zgartirayotgan Turon madaniy an'alarini tahlil qilishning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Ayrimlar Turon ma'nosida Movarounnahr, Turkiston, Markaziy osiyo hududlarini nazarda tutadilar. O'rta asrlar adabiyotlarida (Tabariy, Beruniy, Firdavsiy) Eron va Turon hududiy chegaralari Amudaryo orqali belgilanadi. Dastlab Avestoda qayd etilgan „tur“ etnonimi keyinchalik Markaziy Osiyo dasht va tog' yerlarida yashovchi chorvador aholi bilan bog'langan. Olimlarning fikriga ko'ra, „turlar“ tushunchasi - bu sakmassagetlarning dastlabki nomi bo'lishi mumkin. Sakmassagetlar va ularga yaqin qarindosh qabilalar mil. av. 6-4-asrlarda Oltoy va Janubiy Sibir dashtlarigacha tarqalgan. Bu haqda arxeologik ma'lumotlar ham dalolat beradi va Shinjon Uyg'ur o'lkasida saklar yozuvlarining tarqalishi ham shu fikrni tasdiqlaydi. Mahmud Koshg'ariyning ta'kidlashicha, Uyg'uristonning Qashqar tumanida „kansak“ tili

saqlangan edi. Sharqiy Turkistondagi Xotan vohasidan topib tekshirilgan yozuvlar „xotansak“ hujjatlari nomi bilan atalgan. Demak, Turon - faqat O'rta Osiyo hududining qadimgi atamasi degan xulosa bahslidir. „Turon“, „turonliklar“ yurti tushunchasini keng hududlar bilan bog'lash mumkin. O'rta asr mualliflari ham „Turon“ geografik tushunchasini turlicha tasdiqlaydilar. Ba'zi tarixchi va geograflarning aytishicha, Turon - bu turklar, turkiy qabilalarning yurti degan ma'noni bildirib, keyinchalik „Turkiston“ tushunchasiga aylangan. Akademik. A. Muhammadjonov fikricha, „Turon“ atamasi sug'dcha - yer, tuproq, dala va dasht kabi ma'nolarni bildirgan. Shunga ko'ra, „Turon“ toponimi pasttekislik, dalayu dashtliklar, ya'ni keng yaylovlar degan ma'noni anglatgan.

Qadimgi Turonda ilmiy, ruhiy va ma'naviy quvvat shu darajada kuchli ediki, buni turli bosqinlar, tajovuzlar, yovuzliklar yo'q qilaolmadi. Ana shunday sharoitda ham ajdodlarimiz tarixan shakllangan boy madaniy-ma'naviy va ilmiy merosni milliy qadriyat va urf-odatlarini saqlab qolganlar va uni yanada boyitib rivojlantirganlar. O'tmish tariximiz sahifalariga nazar tashlasak, buyuk ajdodlarimiz nafaqat xalqimiz, balki butun dunyo mamlakatlari tamaddunini o'rgangan va ularning tarixi va madaniyatiga hurmat va ehtirom bilan o'z munosabatlarini yozib qoldirgan asarlari bizgacha yetib kelgan [1].

Demak, ilm-fan va madaniyat rivoji xalq tanlamaydi, balki xalqlarning o'zaro hamjihatligini ta'minlashda muhim tarbiyaviy omil vazifasini o'taydi. Islom dinining Markaziy Osiyo mintaqasida, umuman, jahon miqyosida taraqqiy qilishiga vatandoshlarimiz beqiyos hissa qo'shganlar.

Markaziy Osiyo xalqlari islom dinining nazariy jihatdan rivojlanishi va hayot ehtiyojlari asosida takomillashuviga salmoqli ta'sir ko'rsatgan allomalarimiz Imom al-Buxoriy, Abu Mansur al-Moturidiy, Burhoniddin al-Marg'inoniy, Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro va Bahovuddin Naqshband kabi mutafakkirlarni eslash kifoyadir. Ularning nomlari butun islom dunyosida chuqur hurmat bilan tilga olinadi [2].

Qadimgi Turon xalqlari madaniyatining jahon sivilizatsiyasiga transformatsiyasida bu kabi ta'limot tarafdorlari asketizm (tarkidunyochilik)ga, boy-zodagonlarning zulmi va

istibdodiga qarshi bo'lganlar, faqat o'z qo'l kuchi, peshona teri bilan halol mehnat qilib kun kechirishga kishilarni chaqirganlar. Ular shu bilan birga savdo- sotiq, dehqonchilik, hunarmandchilik, badiiy adabiyot, musiqa, ilm-ma'rifat, xattotlik, naqqoshlik, miniaturachilik, quruvchilik kabi barcha foydali va xayrli yumushlar bilan shug'ullanishga da'vat etganlar.

Tahlil va natijalar. Turon madaniyatining kelib chiqishi O'rta Osiyo xalqlarining, turklar, mo'g'ullar va boshqa etnik guruhlarning qadimiy an'alariga borib taqaladi, ularning rivojlanishi turli sivilizatsiyalar chegarasida kechgan. Turon madaniyati o'zining betakror xarakteri bilan ajralib turuvchi madaniyat taraqqiyotining turli jabhalariga, jumladan, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, me'morchilik va adabiyotga salmoqli hissa qo'shgan, buni tarixchilarning tadqiqotlari tasdiqlaydi [1].

Turon madaniyatining asosiy xususiyatlaridan biri ko'chmanchi turmush tarzining tarqalishi va rivojlanishi bo'lib, u qo'shni madaniyatlar bilan keng ko'lamli madaniyatlararo aloqalar va bilim almashishni ta'minladi. Ko'chmanchi qabilalar nafaqat moddiy ne'matlarning, balki mintaqaning ijtimoiy-madaniy landshaftiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan g'oyalar, texnologiyalar va madaniy an'analarning tashuvchisi va uzatuvchisiga aylandi.

Arxeologik topilmalar va yozma manbalar Turon madaniyati Yevroosiyo keng hududida madaniy an'analarning shakllanishida asosiy rol o'ynaganligini ko'rsatadi. Bu dalillar Evrosiyo qit'asida turli madaniy an'analarning o'zaro ta'siri, ta'siri va moslashuvining boy tarixini ko'rsatadi [2]. Masalan, xitoy, fors va arab madaniyatlari bilan o'zaro aloqalar nafaqat Turon an'alarini boyitibgina qolmay, balki o'ziga xos madaniy shakllarning rivojlanishiga ham hissa qo'shdi, bu esa madaniy tarqalish nazariyasini tasdiqlaydi, unga ko'ra madaniyatlar doimiy aloqalar va almashinuvlar orqali tarqaladi va moslashadi [3].

Shu tariqa Turon madaniyati turli tsivilizatsiyalarni bog'lovchi va yagona madaniy makon doirasidagi xilma-xillikni targ'ib qiluvchi muhim ko'p madaniyatli tugun bo'lib xizmat qilgan. Bu jarayon tarixda madaniyatlararo o'zaro ta'sirni o'rganish muhimligini va Turon madaniy merosini jahon madaniyatining muhim qismi sifatida asrab-avaylashning dolzarbligini ta'kidlaydi.

Turon madaniyatining jahon madaniyatidagi o'rini o'rganish uchun uning rivojlanishi va boshqa madaniyatlar bilan o'zaro aloqalarini har tomonlama tahlil qilish va tushunish imkonini beruvchi turli metodologik yondashuvlardan foydalaniladi.

1. Tarixiy-madaniy tahlil: Bu usul Turon madaniyatining tarix davomidagi taraqqiyoti va o'zgarishlarini o'rganish imkonini beradi. Tarixiy manbalar, adabiyotlar va artefaktlarni tahlil qilish madaniy an'analarni qayta qurish va turli tarixiy omillar ta'sirida sodir bo'lgan asosiy o'zgarishlarni aniqlashga yordam beradi.

2. Qiyosiy usul: Qiyosiy usuldan foydalanish turonliklar va boshqa madaniy an'alar o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash imkonini beradi. Bu Turon madaniyatining noyob madaniy ko'rinishlarining jahon merosi kontekstida shakllanishida muhim rol o'ynagan madaniy almashinuv va o'zaro boyitish mexanizmlarini tushunishga yordam beradi.

3. Etnografik yondashuv:

Etnografik tadqiqotlar Turon madaniyatining Markaziy Osiyo xalqlari hayotidagi zamonaviy ko'rinishlari va moslashuvlari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Bu ma'lumotlar zamonaviy chaqiriqlar va globallashuv sharoitida madaniy an'analarni qanday saqlanib qolayotgani va o'zgartirilayotganini yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

4. Arxeologik tadqiqotlar:

Arxeologik ma'lumotlar Turon madaniyati bilan bog'liq bo'lgan qadimiy jamoalarning madaniy kontekstini qayta tiklash uchun muhim ahamiyatga ega. Ular ushbu xalqlarning moddiy madaniyati, ijtimoiy tuzilishi va kundalik hayoti haqida ma'lumot beradi, bu ularning madaniy ta'siri haqidagi tushunchamizni kengaytiradi.

Bu usullarning uyg'unligi Turon madaniyatining jahon madaniyatidagi o'rni va boshqa madaniy tizimlar bilan murakkab

o'zaro aloqalar haqida ko'p qirrali tushunchaga ega bo'lish imkonini beradi. Bunday yondashuv Turon madaniy merosining tarixiy dinamikasi va dolzarbligini to'liqroq tushunish imkonini beradi.

Amaliy ahamiyati. Turon madaniyatini tushunish va o'rganish nafaqat madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish, balki iqtisodiy, ta'lim va diplomatik tashabbuslarni rivojlantirishga ham hissa qo'shishi mumkin bo'lgan ko'plab amaliy dasturlarga ega.

1. Ta'lim dasturlari: Turon madaniyati haqidagi bilimlar madaniy xabardorlikni oshirish va turli madaniyatlar o'rtasidagi munosabatlarni tushunish uchun ta'lim dasturlariga kiritilishi mumkin. Yosh avlodning madaniy merosni qadrlashi va asrab-avaylashiga yordam beradigan maktablar va universitetlar, jumladan, tarix, san'at va etnografiya kurslari uchun bunday dasturlar ishlab chiqilishi mumkin.

2. Madaniy bayramlar va ko'rgazmalar: Turon madaniyatiga bag'ishlangan festival va ko'rgazmalar tashkil etilishi xalqlar o'rtasidagi madaniy almashinuv va muloqotni oshirishda muhim o'rin tutadi. Bu tadbirlar nafaqat Turon madaniyatini ommalashtirishga, balki madaniy muloqotga qiziqqan turli jamoalar o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlashga ham xizmat qiladi [4].

3. Turizmni rivojlantirish: Madaniy merosga yo'naltirilgan turizm Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotining muhim tarmog'iga aylanishi mumkin. Turon madaniyati bilan bog'liq tarixiy obidalar va madaniy markazlarni o'z ichiga olgan yo'nalishlarning ishlab chiqilishi dunyoning turli burchaklaridan mintaqalar tarixi va madaniyatiga qiziquvchi sayyohlarni jalb qiladi.

4. Madaniy diplomatiya: Turon madaniyatini tadqiq etish va xalqaro maydonda o'rgatish Markaziy Osiyo mamlakatlari madaniy diplomatiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu madaniy almashinuvlar, o'zaro tushunish va hamkorlikka yo'naltirilgan qo'shma loyihalar orqali xalqaro munosabatlarni yaxshilash imkoniyatlarini yaratmoqda.

Shunday qilib, Turon madaniyati haqidagi bilimlarni amalda qo'llash madaniy merosni mustahkamlash, iqtisodiy taraqqiyot va xalqaro aloqalarni yaxshilash uchun katta foyda keltirishi mumkin. Bu ushbu noyob madaniy an'anani tadqiq etish va targ'ib qilishning muhimligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Turon madaniyati o'zining chuqur tarixiy ta'siri va zamonaviy dunyoda dolzarbligi tufayli jahon madaniy mozaikasining muhim qismini tashkil etadi. Tadqiqot va uning ahamiyatini tan olish bir nechta asosiy xulosalarni ochib beradi:

1. Tarixiy ta'sir: Turon madaniyati O'rta Osiyo va qo'shni mintaqalarda sivilizatsiyalar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. U ko'chmanchi yo'llar va savdo yo'llari orqali turli xalqlar va sivilizatsiyalarni bog'lovchi madaniy ko'priklar vazifasini o'tagan. Bu asrlar davomida texnologiyalar, g'oyalar va madaniy amaliyotlar almashinuvini diversifikatsiya qildi.

2. Zamonaviy ko'rinishlari: Globallashuv va zamonaviy muammolarga qaramay, Turon madaniyati Markaziy Osiyo xalqlari hayotida o'z o'rnini saqlab qoldi. U til, urf-odatlar, san'at va turmush tarzida o'zini namoyon etib, mintaqaning milliy o'ziga xosligi va madaniy xilma-xilligini saqlashga hissa qo'shmoqda.

3. Madaniy almashinuv va o'zaro ta'sir: Turon madaniyatini o'rganish global darajadagi madaniy almashinuv va o'zaro ta'sirning murakkab jarayonlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Ushbu tadqiqotlar globallashuv sharoitida madaniy farqlarni saqlash va madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

4. Madaniy merosni asrab-avaylash va targ'ib qilish: Turon madaniy merosini asrab-avaylash va targ'ib qilish borasidagi sa'y-harakatlar nafaqat Markaziy Osiyo mamlakatlari, balki jahon madaniy hamjamiyati uchun ham strategik ahamiyatga ega. Bu nafaqat noyob madaniy an'analarning saqlanishini ta'minlaydi, balki umumiy insoniyat madaniyatini ham boyitadi.

Shunday qilib, Turon madaniyati tarixiy va zamonaviy madaniy landshaftning muhim elementi bo'lib qolmoqda. Ushbu merosni o'rganish va targ'ib qilish madaniy xilma-xillik va xalqaro anglashuvni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

1. Иванов, А. (2010). "История туранских народов." Москва: Наука.
2. Смирнова, Е. (2015). "Культурные традиции Центральной Азии." Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ.
3. Романов, В. (2018). "Культурная диффузия: теории и подходы." Казань: Изд-во КФУ.
4. Петров, Л. (2020). "Туранская культура: вызовы и перспективы в XXI веке". Алматы: Издательский дом "Евразия".
5. Dilova N.G 2021. Buyuk ajdodlarimizning ta'limotlarida mujassamlashgan o'qituvchi bilan o'quvchilar hamkorligining pedagogik xususiyatlari. Zamonaviy ta'lim. 63-68 b.
6. Rasulova Z.D (2020). Pedagogical peculiarity esof developing socioperceptive competence inlearners. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 8;1, pp/ 30-34.